

DON LUIS DE HARO: UN PRIVAT EN TEMPS TURBULENTS PER A LA MONARQUIA HISPÀNICA

David Pulido Sánchez
Universitat de Valladolid

Resum

Amb Don Luis de Haro la forma de govern del regnat de Felip IV experimentà, a partir del 1643, un canvi substancial en la manera d'entendre el càrrec de privat. Enrere quedaven les polítiques personalistes del duc de Lerma i del comte duc d'Olivares. Felip IV tornava a agafar les regnes dels assumptes de l'Estat, si bé de manera encoberta cercà una persona de confiança en qui gradualment anar descarregant la direcció constant del poder. La figura de Don Luis i el seu valiment adquireixen més protagonisme en una època de profunda crisi econòmica i social, d'enfrontaments armats constants per mantenir a Europa l'hegemonia de la monarquia hispànica, de recerca de recursos per a obtenir aquest fi. En definitiva, els problemes que s'havien esdevingut durant la centúria es mantenien. Analitzar quin tipus de privat interpretà, com va fer front a les tensions centrífugues que naixien i es desenvolupaven en amplis sectors de la geografia de l'Imperi, i com les abordà des de la posició de defensa de la dinastia austríaca enfront de França i de recerca d'una pau que, amb la menor pèrdua territorial, protegís l'herència sagrada llegada per Carles V i Felip II, han sigut els objectius d'aquest treball.

Paraules clau: Luis de Haro, Felip IV, privat, crisi, rebel·lió de Catalunya, Mazzarino, Pau dels Pirineus, Portugal.

DON LUIS DE HARO: UN PRIVADO EN TIEMPOS TURBULENTOS PARA LA MONARQUÍA HISPÁNICA

Resumen

Con don Luis de Haro la forma de gobierno del reinado de Felipe IV experimentó, a partir de 1643, un cambio substancial en la manera de entender el cargo de privado. Atrás quedaban las políticas personalistas de Lerma y Olivares. Felipe IV volvía a coger las riendas de los asuntos del Estado, aunque de manera solapada buscó una persona de confianza en quien gradualmente ir descargando la dirección constante del poder. La figura de don Luis y su valimiento adquieren más protagonismo en una época de profunda crisis económica y social, de enfrentamientos armados constantes para mantener en Europa la hegemonía de la monarquía hispánica, de búsqueda constante de recursos para conseguir

este fin. En definitiva, se mantenían los problemas que habían pasado durante la centuria. Analizar qué tipo de privado interpretó don Luis de Haro, cómo hizo frente a las tensiones centrífugas que nacían y se desarrollaban por amplios sectores de la geografía del Imperio, y cómo las abordó desde la posición de defensa de la dinastía austriaca frente a Francia y de búsqueda de una paz que, con la menor pérdida territorial, protegiera la herencia sagrada legada por Carlos V y Felipe II, han sido los objetivos de este trabajo.

Palabras clave: Luis de Haro, Felipe IV, privado, crisis, rebelión de Cataluña, Mazzarino, Paz de los Pirineos, Portugal.

DON LUIS DE HARO: A ROYAL FAVOURITE IN TURBULENT TIMES FOR THE HISPANIC MONARCHY

Abstract

In 1643 the phenomenon of king's favourite would undergo an essential change when Don Luis de Haro became the favourite of King Philip IV of Spain. The personal and interventionist kind of rule characterised by the Duke of Lerma and the Count-Duke of Olivares came to an end and Philip IV of Spain regained control of the government. Nonetheless, the King chose a trustworthy nobleman who could gradually manage certain political issues. The role of Don Luis de Haro and his position as the King's favourite had a fundamental prominence during a period of deep social and economic crisis. The Hispanic Monarchy was attempting to maintain its European supremacy and was constantly at war and as a result the search for new resources was of key importance. To sum up, the problems of the Crown were the same as they had been during the entire century. This essay has three objectives: firstly, it analyses the political status held by Don Luis de Haro as favourite of Philip IV of Spain; secondly, it shows the strategy that the King's favourite developed in order to defend the Austrian branch of the dynasty against France; and thirdly, it describes how Don Luis de Haro sought to maintain the integrity of the territories of the Spanish Habsburg dynasty, especially those within the Peninsula, such as Portugal or Catalonia.

Keywords: Luis de Haro, Philip IV of Spain, King's favourite, crisis, Catalan Revolt, Mazarin, Treaty of the Pyrenees, Portugal.

DON LUIS DE HARO : UN FAVORI DANS DES TEMPS TURBULENTS POUR LA MONARCHIE HISPANIQUE

Résumé

Avec Don Luis de Haro, la forme de gouvernement sous le règne de Philippe IV connu, à partir de 1643, un changement considérable dans la manière de considérer la fonction de favori. Les politiques personnalistes de Lerma et Olivares allaient rester dans

l'oubli. Philippe IV reprit la direction des affaires de l'État, tout en cherchant en parallèle une personne de confiance sur laquelle il pouvait déléguer progressivement la direction constante du pouvoir. Le personnage de Luis de Haro et son favoritisme passèrent sur le devant de la scène à une époque de profonde crise économique et sociale, d'affrontements armés incessants pour maintenir l'hégémonie de la monarchie hispanique en Europe, et de recherche de ressources pour atteindre cet objectif. En définitive, les problèmes survenus au cours du siècle demeuraient à l'ordre du jour. L'objectif de ce travail consiste à analyser le genre de favoritisme que Luis de Haro interpréta, la manière dont il affronta les tensions centrifuges naissantes et se développant dans de nombreux territoires de la géographie de l'Empire, et la façon dont il les aborda en défendant la dynastie autrichienne face à la France et en recherchant une paix qui, avec une perte moindre de territoires, protégerait l'héritage sacré légué par Charles V et Philippe II.

Mots-clés : Luis de Haro, Philippe IV, favori, crise, révolte de la Catalogne, Mazarin, Paix des Pyrénées, Portugal.

1. UNA BREU SEMBLANÇA BIOGRÀFICA

Luis de Haro y Guzmán va néixer a Valladolid el 1598 i va morir a Madrid el 1661. El seu pare fou Diego de Haro, cinquè marquès del Carpio, de qui heretà el títol el 1648 i un personatge menor entre la noblesa de la seva època si no hagués estat espòs i cunyat de Guzmanes; i la seva mare era Francisca de Guzmán, dona ambiciosa i germana del comte duc d'Olivares. Es casà amb Catalina Fernández de Córdoba, d'una altra família de ranci llinatge. Va viure a la Cort des de jove, per la qual cosa mantenia una relació propera i amistosa amb el monarca; i fou nomenat gentilhome de la boca.¹ Trobem una descripció física i moral de Don Luis en el testimoni de Matías de Novoa, cronista de Felip IV:

Era buen mozo, virtuoso, ornado de prudencia y avieso cazador, lo que bastaba para no desperdiciar viciosamente el tiempo, y con libros lo que bastaba para no ser ignorante: no seguía el delirio de los caballeros mozos de la corte, ni apetecía el ser mal inclinado como ellos; era de costumbres inculpables, y en el tratar verdad no parecía señor, aunque lo era de su palabra.²

1. Segons la Real Academia Española, «Noble cortesano, integrante del cortejo real en las comidas, funciones de capilla y otras solemnidades públicas». J. H. ELLIOTT (1991), *El conde-duque de Olivares*, 6a ed., Barcelona, Crítica, p. 154, amb un aclariment en la nota 30 del capítol «Poder i resistència», ho corrobora: «fue nombrado en octubre de 1622 gentilhomme de la boca».

2. J. DELEITO Y PIÑUELA (1955), *El declinar de la monarquía española*, 3a ed., Madrid, Espasa-Calpe, p. 152.

Según Brunel, viajero francés coetáneo del de Haro, y a quien conoció de cerca, le describe así: no era alto ni bajo, ni serio ni jovial, ni demasiado fino ni demasiado ordinario. En sus ojos no había exceso de lentitud ni de viveza. Su aspecto nada tenía de heroico; pero tampoco de demasiado común.³

Quan Olivares va caure el 1643, passà a ocupar, a la pràctica, el lloc de privat de Felip IV, tot i que mai gaudí d'aquest títol. El rei desitjava dedicar-se personalment a l'acció de govern i no concedir a un privat tant de poder com havia acumulat el comte duc. Així ho va fer saber, en una carta, a sor María de Jesús, abadesa d'un convent d'Ágreda, que fou confident del rei, no només en aspectes d'ordre espiritual, sinó també pel que feia a la política espanyola del moment.⁴ En la mateixa missiva defensava comptar amb una persona de la seva total confiança, que seria Luis de Haro, per a poder controlar els assumptes de govern. Així doncs, Don Luis exercí una àmplia autoritat tant en el govern com en les relacions diplomàtiques.

Luis de Haro fou un home senzill, modest, treballador, intel·ligent, ordenat i de bona voluntat. No va tenir ni la brillantor ni l'ostentació del seu oncle, però tampoc la supèrbia. Diu Deleito y Piñuela que, escarmentat per l'exemple d'Olivares, extremà la humilitat i el bon tracte amb tothom.⁵ La mediocritat que alguns li atribuïren, en ell fou virtut, perquè no inicià una política agressiva d'expansió, sinó que hagué de posar fi a les guerres inacabables que empobrien des de feia dècades la monarquia hispànica. Hagué de buscar la pau perquè el país la necessitava després d'anys de guerres inacabables, que esgotaven els recursos humans i materials dels territoris de la monarquia, tant dins com fora d'Espanya. Negocià la signatura dels tractats de Westfàlia (Münster i Osnabrück) el 1648, tot intentant mantenir una part dels Països Baixos, i dels Pirineus el 1659 a l'illa dels Faisans.

Amic del rei des de la joventut, gaudí de tota la seva confiança fins al punt que aquest li lliurà *de facto* els assumptes de govern des de la caiguda d'Olivares el 1643 fins a la seva mort el 1661. Aquesta influència política i personal quedà reflectida

3. J. DELEITO Y PIÑUELA (1955), *El declinar de la monarquía española*, p. 152, es refereix a l'obra de Brunel *Voyage d'Espagne*, cap. XXVI.

4. E. IBARRA (1979), *España bajo los Austrias*, Barcelona, Labor. La venerable monja, famosa per la seva discreció, saviesa i virtuts, fou visitada pel rei en el seu convent, per primera vegada, el 1643.

5. J. DELEITO Y PIÑUELA (1955), *El declinar de la monarquía española*. I hi afegí el que observà Brunel en companyia d'un altre viatger, l'holandès Aarsen de Somerdyck: «quedó encantado de su llaneza, es de fácil acceso, no se rodea de la pompa ordinaria en los favoritos, ni en su antecámara se ven más personas de las que van a hablarle, a las cuales recibe por turno con agrado y dejándolas satisfechas. [...] Y que entre los que manejan los negocios, no sólo es el primero en jerarquía, sino también en adhesión y sujeción al servicio de su rey» (vegeu J. DELEITO Y PIÑUELA (1955), *El declinar de la monarquía española*, p. 154).

en els títols que apareixen en el Tractat dels Pirineus com a ministre plenipotenenciari de Sa Majestat Catòlica Felip IV.⁶

Excmo. Sr. don Luis Méndez de Haro y Guzmán, Marqués del Carpio, Conde Duque de Olivares, Alcaide Perpetuo de los Reales Alcázares y Atarazanas de la Ciudad de Sevilla, Gran Canciller Perpetuo de las Indias, Comendador Mayor de la Orden de Alcántara, del Consejo de Estado del Rey nuestro señor, Gentilhombre de su Cámara y su Caballerizo Mayor.

També ostentà els títols de duc de Montoro, marquès d'Eliche i Generalíssim de les Armes.

La seva acció política pretengué, segons Comellas, «ser sencilla y lógica: guerras por separado y paces por separado, escogiendo y aprovechando los momentos más favorables».⁷ No obstant això, no aconseguí pactar una política d'aliança amb l'Anglaterra de Cromwell, malgrat el reconeixement de la jove República, que passà a aliar-se amb França, cosa que causà greus problemes als interessos marítics i estratègics d'Espanya.

La mediació d'Haro també posà fi a la Guerra de Secessió de Catalunya (1640-1652) i intentà mantenir Portugal unit als territoris de Felip IV, tot i que després d'uns inicis esperançadors les tropes espanyoles van ser derrotades pel reorganitzat exercit portuguès a Elvas (1658).

Luis de Haro gaudí sempre de la confiança del rei i amb la perspectiva històrica que avui tenim fou un polític lleial al rei i al seu poble, però li correspongué gestionar el govern d'Espanya en un període de greu crisi social i política. Amb tot, en el seu temps va tenir oponents, com el duc de Medina de las Torres, i detractors, com reflecteix una sàtira escrita poc després de la derrota d'Elvas, a Portugal, en la qual hom critica la seva labor militar i la rebuda triomfal que li va fer el rei. Aquesta peça és anònima, però, segons l'estudi de J. Luis Ocasar,⁸ el seu autor devia ser un intel·lectual, símbol dels que no estaven d'acord amb la política del rei Felip IV i de Luis de Haro.

6. F. TOMÁS Y VALIENTE (1982), *Los validos en la monarquía española del siglo XVII*, Madrid, Siglo XXI, apèndix IX, p. 174. Consultat per l'autor a la Biblioteca Nacional, manuscrit 2387, f. 100 i seg., imprès a Madrid l'any 1660 per Domingo García Morrás.

7. J. L. COMELLAS (1975), *Historia de España moderna y contemporánea: 1471-1967*, 5a ed., Madrid, Rialp, p. 253. I afegeix més endavant: «[...] Llegar a un acuerdo con un enemigo, con la menor pérdida posible, para quedar con las manos libres frente a otro, y así sucesivamente. [...] Desgraciadamente a d. Luis de Haro le faltó una clarividencia pareja a su sentido común. Casi nunca acertó con el momento propicio para hacer las paces: buscando la ocasión mejor, dejó escapar lastimosamente la buena».

8. J. L. OCASAR (1996), *Sátira política en el s. XVII: El engaño en la victoria*, Madrid, Actas, p. 15.

2. LUIS DE HARO FOU UN PRIVAT A LA MANERA DE L'ÈPOCA?

Hom ha teoritzat sobre la diferència de contingut semàntic entre les paraules *favorit* ('valido') i *privat* durant els segles XVII, XVIII i el principi del XIX, no tan sols en relació amb l'acció de govern de la monarquia espanyola, sinó també amb la de les altres nacions. El professor Escudero⁹ descriu el preferit ('valido') com el número dos de la política d'un país o una monarquia que, pel fet que gaudeix d'una amistat i una confiança en exclusiva, obté el poder i el comandament també en exclusiva, fet motivat en part per unes creixents necessitats del govern. En canvi, un privat és la persona que té accés al monarca i gaudeix de la seva amistat i confiança i per això controla determinats ressorts del govern i del poder; en conseqüència, pot haver-hi diversos individus gaudint d'aquestes prerrogatives.

És molt difícil encasellar Don Luis de Haro. No es comportà com un privat segons el patró imposat per Lerma amb Felipe III o Olivares amb Felip IV,¹⁰ i morí, a diferència dels anteriors, quan era al cim de l'exercici del càrrec, després d'una brillant acció diplomàtica en la discussió i aprovació dels articles del Tractat dels Pirineus.

Luis de Haro ha estat un dels polítics del segle XVII a qui els historiadors han dedicat menys esforç investigador, en comparació amb Lerma, Olivares, Nithard o Valenzuela. No obstant això, el seu protagonisme fou important, o fins i tot decisiu, en fets com la reintegració de Catalunya a la monarquia hispànica, la consumació de l'escissió portuguesa o la prolongació de la guerra amb França i la posterior Pau dels Pirineus.

Per a Elliott, les causes que han pogut incidir en aquesta menor preocupació historiogràfica són: l'estil de govern de Luis de Haro, d'una certa ambigüïtat, evitant l'encasellament;¹¹ la desaparició del seu arxiu personal, i l'exercici com a privat camuflat, que ell mateix es preocupà intencionadament de dur a terme.

9. J. A. ESCUDERO (2004), *Los validos*, Madrid, Dykinson, p. 18.

10. I. A. A. THOMPSON (1999), «El contexto institucional de la aparición del ministro-favorito», a J. ELLIOTT, *El mundo de los validos*, Madrid, Taurus, p. 33: «[...] era el representante de la reacción aristocrática al gobierno de los secretarios (Lerma) [...] cabeza de una facción aristocrática frente a otra [...] campeón de la autoridad real sobre los grandes (Olivares)». I afegeix més endavant: «El valido era el instrumento para la coordinación de la maquinaria de gobierno, la articulación entre el centro y los organismos locales, la movilización de todos los recursos de la comunidad en apoyo de la política real, el abogado de los programas para la regeneración del Estado y la armonización de los reinos» (I. A. A. THOMPSON (1999), «El contexto institucional», p. 36-37).

11. J. ELLIOTT (1999), «Conservar el poder: el conde-duque de Olivares», a J. ELLIOTT, *El mundo de los validos*, cap. 8, p. 171: «Don Luis de Haro desempeñaba discretamente muchas de las funciones anteriormente ejercidas por su tío, el conde-duque».

Si analitzem aquesta discreta privadesa, podríem ressaltar una sèrie de factors. En primer lloc, desenvolupà una política alternativa a la duta a terme pel seu oncle, el comte duc d'Olivares. La política olivariana es basà en la transformació de Castella i del poder monàrquic per a consagrar el poder reial, tot i que aquesta estratègia s'entrebancà amb la falta de recursos i portà la monarquia al col·lapse. A més a més, aquest intent de concentrar recursos, la Unió d'Armes, provocà l'oposició de Catalunya i Portugal i posteriorment el sorgiment de brots reivindicatius a Andalusia, Aragó, Nàpols i Sicília. També els Grans de Castella van mantenir l'hostilitat amb el comte duc.

Un segon factor que cal considerar és el fet que Felip IV oferí, després del cessament d'Olivares, la imatge del monarca que assumeix personalment el govern. Aquesta determinació d'exercir el poder per si mateix quedà reflectida en el decret de cessament del comte duc, citat per Marañón: «Con esta decisión me ha parecido advertir al Consejo que la falta de tan buen Ministro no la ha de suplir otro, sino yo mismo; pues los aprietos en los que nos hallamos piden toda mi persona para su remedio».¹² En una carta a sor María de Ágreda, el monarca ratificava la seva obstinació: «Estoy resuelto a cambiar el modo de gobierno anterior y aunque no faltan gentes que desean ser valido —que es ambición natural de los hombres— todas ellas se engañan».¹³ Era la resposta al consell que sor María de Ágreda donava al rei d'exercir les seves funcions en persona.

Al cap d'un any d'haver caigut Olivares, diu Strading, existia una certa intriga a la Cort per saber les prioritats règies a favor d'un nou privat. Agustín de Castro, jesuïta pertanyent a la Junta de Conciencia, creada pel rei per a aconsellar-lo després de la caiguda d'Olivares, envià una missiva a Luis de Haro en la qual l'informava dels possibles pretendents al lloc de privat i l'animava a ocupar el lloc.¹⁴ El diplomàtic Sir Arthur Hopton observà i va escriure al febrer del 1644 al seu superior: «dice que don Luis de Haro es el hombre elegido por el rey para tratar con él los asuntos secretos e importantes», que el rei «trata de ocultarlo» i que «don Luis dice que se limita a seguir las instrucciones de Su Majestad».¹⁵ Des de la caiguda d'Olivares fins poc després de la mort de l'infant Baltasar Carles, Felip IV va mantenir un equilibri entre diverses faccions nobiliàries. Però en una carta dirigida al final del gener del 1647 a sor María de Ágreda, Felip IV semblava

12. G. MARAÑÓN (1980), *El conde-duque de Olivares: La pasión de mandar*, Madrid, Espasa-Calpe, apèndix XXVIII, p. 464.

13. C. SECO SERRANO (1958), *Cartas de Sor María de Jesús de Ágreda y de Felipe IV*, Madrid, Atlas, carta III, de 16 de octubre de 1643, col·l. «Biblioteca de Autores Españoles», núm. IV.

14. R. A. STRADLING (1989), *Felipe IV y el Gobierno de España 1621-1665*, Madrid, Cátedra, p. 354-355.

15. R. A. STRADLING (1989), *Felipe IV y el Gobierno de España*, p. 356.

elevant Luis de Haro a la categoria de *primus inter pares*.¹⁶ I així de contundent era el testimoni de Brunel, al qual ens hem referit: «[...] el rey, que descansa en él, firma cuanto él le presenta sin leerlo; pues nunca hubo príncipe que se dejase gobernar por sus ministros más absolutamente que éste».¹⁷

Un tercer factor és la consideració de la personalitat de Luis Méndez de Haro i la seva projecció política. Els que l'han estudiat coincideixen a utilitzar qualificatius com cortès, mesurat, discret, suau, flexible... En aquest sentit es poden citar els exemples següents: l'ambaixador venecià Guidi, «l'idea del vero cavaliere»;¹⁸ l'ambaixador venecià Zanne, «moderación en la administración del poder»; Francisco Silvela, «Don Luis de Haro, aleccionado por la desgracia de su tío, no fue nunca soberbio»; Tomás y Valiente, «caballero hasta la médula»; Elliott, «discreto cortesano», «discreto y amable», «supo captar las simpatías de todos y rehuyó el título de privado, mientras ejercía discretamente sus funciones»;¹⁹ Gregorio Marañón, «hombre comedido y caballeroso en todo momento»;²⁰ Ibarra, «a quien elogian por su caballerosidad y cortesía extranjeros y nacionales».²¹ I, un cop més, Brunel ens dóna una nova pinzellada de Don Luis:²² «[...] la gran moderación y bondad de éste valen por el ardor y la fe del otro, el cual, para ejecutar sus designios no dejaba en paz a nadie. [...] Tiene el hábito de no descontentar a ninguno, y jamás un favorito hizo menos daño que éste». Comellas en fa la següent semblança:

16. R. A. STRADLING (1989), *Felipe IV y el Gobierno de España*, p. 371. La carta pertany a l'epistolari registrat per Seco Serrano entre sor María i Felipe IV. Vegeu C. SECO SERRANO (1958), *Cartas de Sor María*, p. 91-92:

Y aunque es verdad que he mostrado más confianza de algún criado, ha sido porque, desde muchacho, se crio conmigo y nunca he reconocido en él cosa fea ni en las costumbres ni en lo que me ha representado, pues siempre ha vivido ajustadamente y le tengo por persona de buena intención; y aunque esto es así, siempre he rehusado darle el carácter de ministro por huir de los inconvenientes pasados [...] También le he encargado (aunque lo mismo tengo encargado a otras personas) que como anda por allá fuera más que yo y trata con más personas, me sepa y avise de cómo proceden los ministros, y que esto sea con todo recato para que con estas noticias primeras pueda yo tomar otras y averiguar lo que pasa en esto, para el castigo o premio de los que lo merecieren.

17. J. DELEITO Y PIÑUELA (1955), *El declinar de la monarquía española*, p. 153.

18. J. H. ELLIOTT (1991), *El conde-duque de Olivares*, p. 632, nota 52 del capítol XVI, que complementa el text: «Y moviéndose afablemente por los alrededores de palacio podía verse aquel compendio de cortesano suave que era el sobrino del conde-duque, don Luis de Haro».

19. J. H. ELLIOTT (1973), «Derrota y supervivencia», a *La España imperial: 1469-1716*, 4a ed., Barcelona, Vicens-Vives, p. 381-382.

20. G. MARAÑÓN (1980), *El conde-duque de Olivares: La pasión de mandar*, p. 351.

21. E. IBARRA (1979), *España bajo los Austrias*, p. 403.

22. J. DELEITO Y PIÑUELA (1955), *El declinar de la monarquía española*, p. 153.

Haro era discreto, prudente, poco ruidoso, enemigo de fanfarronadas tanto como de planes audaces. No poseía un talento extraordinario ni era hombre de empuje; pero no le faltaba una visión realista de las cosas y una dosis considerable de sentido común. En suma, era poco más o menos lo que España estaba necesitando en aquellos momentos.²³

Aquestes apreciacions o trets de la manera de ser d'Haro, les corrobora, segons Elliott, la senzillesa de la seva firma en documents oficials: Don Luis Méndez de Haro o, simplement, Don Luis de Haro.²⁴ Això demostra que era un home mesurat, ja que pertanyia a una família de llinatge antic: Haro - Guzmán - Zúñiga. El que sí que sembla clar és que no magnificà l'acumulació de càrrecs i dignitats.

És cert que la figura de Luis de Haro s'ha vist eclipsada per la dels seus predecessors i, de fet, no hi ha gaire historiadors que hagin fet un treball d'investigació sobre la seva persona i la seva acció de govern. També ha contribuït a aquest fet la destrucció de l'arxiu de Don Luis en diversos accidents esdevinguts tant mentre era viu com després de la seva mort.²⁵ Segons Elliott, un estudi monogràfic sobre Don Luis està pendent de fer-se.²⁶

Per a realitzar un estudi de la trajectòria històrica de la privadesa de Luis de Haro cal començar a analitzar l'origen de la seva posició preferent a la Cort i la seva participació en la caiguda del comte duc, discutible segons diversos autors. Luis de Haro pertanyia al cercle natural d'Olivares. El comte duc promocionà la seva família en general i, entre els membres d'aquesta, el seu cunyat, Diego López de Haro, cinquè marquès del Carpio, i posteriorment Luis, el seu nebot. El 1622, el rei el nomenà gentilhome de boca. I afegeix Elliott: «El afecto que el Rey sentía desde su juventud por don Luis, que más o menos contaba sus mismos años, con-

23. J. L. COMELLAS (1975), *Historia de España moderna y contemporánea*, p. 253.

24. J. H. ELLIOTT (1991), *El conde-duque de Olivares*, p. 647, complementada per la nota 129 del capítol «Naufragio».

25. R. A. STRADLING (1989), *Felipe IV y el Gobierno de España*, nota 74, p. 378-379. R. VALLADARES (2009), «Haro sin Mazarino», *Pedralbes: Revista d'Història Moderna* (Barcelona, Universitat de Barcelona), núm. 29, p. 339-392, esp. p. 340, on explica i aclareix en la nota 1: «Cualquier documento personal de Haro adquiere un valor automático a causa de la destrucción de casi todo su archivo en los dos incendios que sufrió el fondo de la Casa de Alba en 1795 y 1796, donde se conservaba por la incorporación del título de conde-duque de Olivares a los Álvarez de Toledo». Archivo de los Duques de Alba (ADA), caixa 232-I: «[existen] 55 cartas que Haro cruzó con el monarca español durante su negociación con Mazarino en la raya de los Pirineos [...] la reconstrucción del régimen de don Luis obliga a primar las fuentes indirectas».

26. J. H. ELLIOTT (1977), *La rebelión de los catalanes: Un estudio sobre la decadencia de España (1598-1640)*, Madrid, Siglo XXI, p. 467. Aquesta apreciació es troba en la nota 23 de l'epíleg.

vertía la activa colaboración de tío y sobrino en un curioso expediente de cara a mantener el legado político del conde-duque en manos de su familia».²⁷

Gambra agrega que Haro desenvolupà tasques diplomàtiques²⁸ que li van anar proporcionant experiència i una reputació de persona discreta i bon componedor, que el van preparar per a tasques de més alt nivell. Entre aquestes, Elliott ressaltava la seva actuació com a intermediari o tractador del rei a les Corts de València²⁹ amb motiu de la Unió de Armas a Montsó (1626) i Parker hi afegí que intervingué en els tractes per a assegurar el retorn a la cort del rebel duc de Medina Sidonia;³⁰ a més a més, participà en el reclutament de tropes a Andalusia i l'obtenció de recursos humans per a realitzar activitats bèl·liques a Portugal.

Pel que fa a la caiguda d'Olivares, no sembla que el seu nebot hi tingués un paper actiu, com el que pogueren tenir-hi la reina Isabel³¹ i un ampli grup de la *Grandeza*. Si Don Luis pretenia un lloc rellevant a la cort, va tenir la paciència i la cautela suficients per a esperar el final del cicle.

Quant a l'accés a la privadesa, hem de remetre'ns de nou al treball del professor Gambra,³² que desglossa tres posicionaments defensats per autors diferents:³³ Tomás y Valiente defensa un accés ràpid emparant-se en els testimonis del marquès de Grana, que deia que el rei «declaró a los seis meses a don Luis de Haro por su Primer ministro [...] y también le nombró privado»; Brunel deia que el 1655 el rei «pronto hizo entrar en su privanza, como aquí dicen, a un sobrino del desgraciado,

27. J. H. ELLIOTT (1991), *El conde-duque de Olivares*, p. 621.

28. A. GAMBRA (2004), «Don Luis Méndez de Haro, el valido encubierto», a J. A. ESCUDERO, *Los validos*, Madrid, Dykinson, p. 277-309, esp. p. 285.

29. J. H. ELLIOTT (1991), *El conde-duque de Olivares*, p. 266. I afegí: «Precisamente fue en las Cortes de Valencia donde su sobrino, don Luis de Haro, dio sus primeros pasos en el arte de las gestiones políticas discretas». I a J. H. ELLIOTT (1982), «Las Cortes de la corona de Aragón», a FRANCISCO TOMÁS Y VALIENTE *et al.*, *La España de Felipe IV*, Madrid, Espasa-Calpe, col·l. «Historia de España», núm. 25, cap. III, p. 389, ressaltava i sintetitzava: «[...] les anuncié el 7 de marzo que el rey había reducido la cantidad a 1666 hombres a sueldo». Però al final el reclutament va ser de mil homes durant quinze anys.

30. G. PARKER, C. ÁLVAREZ DE TOLEDO, X. GIL, A. MARCOS, L. RIBOT i R. VALLADARES (2008), *La crisis de la monarquía de Felipe IV*, Barcelona, Crítica i Instituto Universitario de Historia Simancas, p. 102. I s'estén encara més: «Despachó a su sobrino Don Luis de Haro a Andalucía con una ampolla de veneno e instrucciones de enviar a Medina Sidonia a Madrid o enviarlo al Creador». Es complementa amb els aclariments continguts en la nota 69 de la pàgina.

31. G. MARAÑÓN (1980), «La conspiración de las mujeres», a *El conde-duque de Olivares*, cap. XXIV, p. 348-350.

32. A. GAMBRA (2004), «Don Luis Méndez de Haro, el valido encubierto», p. 277-309.

33. A. GAMBRA (2004), «Don Luis Méndez de Haro, el valido encubierto», p. 291 i les corresponents notes 48, amb referència a Cánovas del Castillo, i 49, amb referència a Don Antonio de Brunel, *Diario del viaje de España*, publicat per José GARCÍA MERCADAL (1999), *Viajes de extranjeros por España y Portugal*, vol. II, Valladolid, Junta de Castilla y León.

que hoy es todopoderoso en esta Corte», i Sagredo deia el 1643 que «el discreto don Luis no quería admitir que en la corte se le llamase primer ministro o el valido del Rey». ³⁴ El treball que Haro realitzà al servei de la monarquia hispana, Felip IV el premià quan reconegué en un document oficial i solemne com és el Tractat dels Pirineus del 1659, el títol que li concedí de «Primer y Principal Ministro» davant de l'oponent francès, el cardenal Mazzarino. ³⁵ Si bé Tomás y Valiente més endavant confirma que no hi ha cap document que avalués les funcions concretes d'aquest ofici, per la qual cosa el càrrec segueix tenint unes obligacions difuses. Deleito y Piñuela també fou defensor d'aquesta forma de govern d'Haro en recollir el testimoni de Bertaut, un altre viatger francès a la cort del rei Felip, que en el seu diari de viatge diu que «es tan absoluto en España como el señor cardenal [Mazarino] lo es en Francia» i que no es fa res sense «el parecer de don Luis». ³⁶

Un accés escalonat és la tesi proposada per Elliott i que anteriorment s'ha considerat; és a dir, la successió d'intrigues i enfrontaments esdevinguts entre grups nobiliaris per causa de la condició de privat després del cessament d'Olivares ³⁷ i que culminà el 1647 amb Don Luis al càrrec.

Stradling opina d'una manera desmesurada que aquest valiment d'Haro no arribà a produir-se, ja que Felipe IV recuperà la forma de govern de l'avi, el rei Prudent, Felip II, sense cap privat exclusiu. ³⁸ En aquesta mateixa línia, Miguel Á. Echeverría afirma que «don Luis de Haro, sería llamado a palacio para colaborar en el gobierno». ³⁹

34. F. TOMÁS Y VALIENTE (1982), *Los validos en la monarquía española del siglo XVII*, p. 17: «La discreción fue sin duda una de las mejores virtudes de aquel prudente caballero».

35. F. TOMÁS Y VALIENTE (1982), *Los validos en la monarquía española del siglo XVII*, p. 110. Del text del Tractat dels Pirineus: «[...] mandaron juntar en los confines de ambos reynos, a la parte de los montes Pirineos, sus dos Primeros y Principales Ministros, como los más bien informados de sus santas intenciones, de sus intereses y de lo más recóndito de sus coraçones».

36. J. DELEITO Y PIÑUELA (1955), *El declinar de la monarquía española*, p. 152. Es refereix a l'obra de Bertaut *Journal d'un voyage d'Espagne*, cap. «Des grands d'Espagne».

37. J. H. ELLIOTT (1991), *El conde-duque de Olivares*, p. 643: «Solo gradualmente lograría imponerse sobre los otros rivales como Monterrey y Oñate como el equivalente político de lo que había sido su tío y como principal beneficiario del favor real».

38. Aquesta afirmació és validada pel que Felip IV escriu a la seva confident sor María en l'esmentada carta (CXIV) de 30 de gener de 1647, publicada en la recopilació ja mencionada de C. SECO SERRANO, *Cartas de Sor María*, p. 92:

Yo, Sor María, no rehúso trabajo alguno, pues, como todos pueden decir, estoy continuamente sentado en esta silla con los papeles y la pluma en la mano, viendo y pasando por ella todas cuantas consultas se me hacen en esta Corte y los despachos que vienen de fuera, resolviendo las más materias allí inmediatamente, procurando se ajuste el dictamen que tengo por más ajustado a la razón.

39. M. Á. ECHEVERRÍA (1998), *Flandes y la monarquía hispánica: 1500-1713*, Madrid, Sílex, p. 336.

En resum, hi hagué una sèrie de pretendents amb els quals Felip IV feia consultes: el comte de Castrillo (oncle de Don Luis i germà petit d'Olivares), el comte d'Oñate (d'edat avançada i amb mala salut), el comte de Monterrey (cunyat d'Olivares que no gaudia de les preferències reials), el marquès de Castañeda (amb un caràcter massa voluble) i Luis de Haro. A part, segons Elliott, hi havia altres personatges desitjosos de gaudir del favor reial i aspirants al lloc de privat: el duc de Medina de las Torres, gendre d'Olivares i virrei de Nàpols, i l'arquebisbe de Sevilla, entre d'altres. Amb aquest conjunt d'ambicions polítiques, l'ambaixador de Venècia, Grana, comentava el maig del 1644 que «questa Corte é la più difficile nel mondo».⁴⁰ L'ambaixador veia Felip IV mancat de confiança en si mateix i necessitat de tenir un privat. Més expressiu va ser Guidi: «Su Majestad no ha pecho, y parece nacido más para estar gobernado que para gobernar [...] Así más me parece esta aristocracia que monarquía».⁴¹ Comparteix aquesta opinió Tomás y Valiente, que es fonamenta en allò expressat pel rei a sor María de Ágreda quan va agafar personalment el govern dels seus regnes, però més endavant sembla contradir-se, ja que Luis de Haro l'estava ajudant en tots els seus quefers, i afirma que ni el rei ni el privat volien obertament reconèixer, l'un per covardia i debilitat i l'altre per discreció, la realitat de l'acció de govern.⁴² En aquest context polític, en el qual l'aristocràcia estava més inclinada a exercir el poder que el propi monarca, quines podien ser les credencials que Haro podia presentar per a ser privat? Podia faltar-li experiència en alta política, però n'havia après al llarg de la seva trajectòria cortesana; per tant, tenia habilitat per a captar la voluntat règia, gràcies a la relació personal d'amistat amb el rei; coneixia els seus rivals i sabia que podien tenir un desconcert després de la desaparició d'Olivares; tenia habilitat per a negociar amb els prestadors de la monarquia, activitat essencial en temps de guerra i de falta de capital a les arquies reials, segons Valladares;⁴³ però, sobretot, era per la seva particular manera d'actuar que evitava les confrontacions amb els seus rivals, rebutjava una privadesa manifesta i coneixia la voluntat del sobirà.

El cert és que entre el 1643 i el 1647 Luis de Haro anà consolidant la seva posició a la cort. Del règim personalista, autoritari i exloent d'Olivares, passà a un règim d'elit aristocràtica.⁴⁴ Durant la campanya d'Aragó, el 1643, Felip IV sem-

40. A. GAMBRA (2004), «Don Luis Méndez de Haro, el valido encubierto», p. 292.

41. A. GAMBRA (2004), «Don Luis Méndez de Haro, el valido encubierto», p. 292.

42. F. TOMÁS Y VALIENTE (1982), *Los validos en la monarquía española del siglo XVII*, p. 108.

43. R. VALLADARES (1998), *La rebelión de Portugal (1640-1680): Guerra, conflicto y poderes en la monarquía hispánica*, Valladolid, Junta de Castilla y León, p. 157, nota 30; Archivo General de Simancas, fondo de la Embajada de España en La Haya (EEH), llibre 475, Cárdenas a Gamarra, Brussel·les, 16 d'abril de 1657.

44. J. H. ELLIOTT (1991), *El conde-duque de Olivares*, p. 632: «Al principio, se observó que había cuatro ministros cuya consulta solicitaba Felipe más a menudo que los demás».

blava mantenir dos governs: l'un a Madrid amb Castrillo i l'altre al teatre d'operacions d'Aragó, per a dominar la rebel·lió del Principat, amb Luis de Haro, Diego de Haro i el comte de Monterrey. Segons Stradling, fou un mètode que Felip IV utilitzà perquè els seus consellers no se sentissin segurs en el lloc i se sentissin sotmesos a prova.⁴⁵ Però les morts d'Oñate i Castañeda, la caiguda en desgràcia de Monterrey i el retir a València del duc de Medina de las Torres, van afavorir l'ascens d'Haro. Al principi del 1647 Luis era el ministre principal, segons s'extreu de l'esmentada carta del rei a la seva confident, l'abadessa d'Àgreda. Aquell any es produí un fet significatiu: el monarca autoritzà Luis de Haro a reunir a casa seva la Junta d'Estat,⁴⁶ prerrogativa ja utilitzada pel comte duc.

El fet que permeté a Haro el monopoli del despatx amb el rei fou la formalització institucional de la dignitat de privat en la seva persona. El comte duc havia governat amb un sistema propi i particular de juntes, enfront dels tradicionals consells, o en paral·lel amb aquests, en els quals tenien el poder els *Grandes*. Aquestes juntes havien estat desmantellades pel Decret de 26 de febrer de 1643, però a la pràctica es mantingueren tant la Junta d'Estat, òrgan consultiu del privat, com la Junta de Medios, que a vegades es confonia amb la Hisenda i que es reunia en moments de dificultats econòmiques angoixants, i també la Junta de Guerra de España, d'esforç bèl·lic enfront de les rebel·lions contra la monarquia i que restava competències al Consell de Guerra. Totes tenien el permís reial per a celebrar-se a casa⁴⁷ seva.

Una qüestió sembla certa: l'exercici del govern d'Haro era continuista respecte de l'etapa del seu oncle. Ara bé, allò que avui s'anomena tarannà, estil, forma de govern, havia canviat. Es manifestà un to de mesura, un tremp componedor, diferent de la passió de manar d'Olivares. Per altra part, Felip IV mantingué, des del cessament del comte duc, l'accés directe dels *Grandes* a la seva persona. La presència d'altres ministres donà un aire més col·legiat al Govern. Així, es féu compatible el desig del rei d'una acció efectiva i personal de govern amb organismes d'assessorament i amb els amplis instruments de poder que Haro tingué a les seves mans.

Felip IV semblava optar, d'aquesta manera, després de l'experiència exclusivista d'Olivares, per l'aparença d'un ministeri plural amb el comte de Castrillo, germà petit d'Olivares i oncle d'Haro, el qual romangué com un útil col·laborador

45. R. A. STRADLING (1989), *Felipe IV y el Gobierno de España*, p. 358.

46. F. TOMÁS Y VALIENTE (1982), *Los validos en la monarquía española del siglo XVII*, p. 109. Vegeu la nota 128 del cap. II, on el duc de Medina de las Torres envia al rei el seu vot, que diu: «Señor: por no haverme dado lugar mi falta de salud para asistir a la Junta que V. M. mandó formar en casa de don Luis de Haro [...]».

47. A. GAMBRA (2004), «Don Luis Méndez de Haro, el valido encubierto», p. 296-298.

del seu nebot. El duc de Medina de las Torres, gendre d'Olivares i virrei de Nàpols, fou l'autèntic contrapunt d'Haro, proper al rei, però en àmbits externs al govern. Quan Luis hagué d'allunyar-se de la cort com a ministre plenipotenciari per a signar la Pau dels Pirineus, el duc de Medina s'introduí a la Junta d'Estat, malgrat que aquesta continuà sota el control de Luis de Haro fins a la seva mort. Gambra transcriu la manifestació de Sir Edward Hyde, comte de Clarendon: «[...] el de Haro era un verdadero favorito, [...] ningún asunto exterior o interior se trataba sin su dirección [...] sin embargo, nunca un hombre hizo tan poco solo. En la mayoría de los casos corrientes, que requerían poca deliberación, no hubiera dado ninguna orden sin hacer una consulta al resto del Consejo».⁴⁸ Haro actuava com un autèntic privat.

Per altra banda, Gianvittorio Signorotto ens informa sobre la privadesa de Luis de Haro fora de l'àmbit peninsular de la monarquia hispànica:

Las cartas enviadas a Milán por los agentes lombardos de Madrid nos confirman la función principal del valido, don Luis de Haro. Su disponibilidad era, para los representantes de los intereses provinciales, la condición más importante, aunque podía resultar engañosa, ya que el ministro concedía de buen grado audiencia y se mostraba interesado por los problemas, pero raramente seguía personalmente las actuaciones solicitadas por los enviados lombardos, que eran trasladados a la competencia del Consejo de Italia.⁴⁹

La conclusió del professor Gambra, la qual assumeixo, és que Luis Méndez de Haro exercí una privadesa suau, si bé monopolitzà el fet de despatxar amb el rei sobre els assumptes d'Estat. No suplantà les obligacions règies que li corresponien, però oferí un marcat caràcter de consens amb altres òrgans de govern que protegien la seva privadesa amb altres *Grandes* de la cort. D'aquesta manera pogué donar la imatge de pluralitat de ministres en l'exercici de les funcions de govern.⁵⁰

3. L'ACCIÓ DE GOVERN DE LUIS DE HARO EN LA CRISI DE LA MONARQUIA DE FELIP IV

La greu crisi que s'obre el 1640 en la monarquia hispànica és fruit d'una conjunció de factors que Elliott resumeix com un descens del potencial humà, dels

48. A. GAMBRA (2004), «Don Luis Méndez de Haro, el valido encubierto», p. 306, n. 97.

49. G. SIGNOROTTO (2006), «El Consejo de Italia y los regentes del estado de Milán», a *Milán español*, Madrid, La Esfera de los Libros, cap. II, p. 137-147.

50. A. GAMBRA (2004), «Don Luis Méndez de Haro, el valido encubierto», p. 308-309.

diners, de la direcció militar i política, de l'organització econòmica i de l'estructura constitucional.⁵¹ Després de la caiguda d'Olivares, hem vist que el poder passà al seu nebot, Luis de Haro. La monarquia havia de fer front a la rebel·lió a Catalunya, la segregació de Portugal, les insurreccions de caràcter social a Nàpols i Sicília, la conspiració a l'Aragó, l'enfrontament amb França i la qüestió de les Províncies Unides, que encara no s'havia tancat.

Luis de Haro va comprendre la profunditat i la complexitat del problema de Flandes i la necessitat d'un tractat: la Guerra dels Trenta Anys havia portat Espanya a l'esgotament i era ineludible un reconeixement de la independència d'Holanda, cedint les províncies de Brabant i Limburg i mantenint la resta dels Països Baixos: Bèlgica, Luxemburg i part d'Artois. Així es podria seguir fent front a França, buscant situacions favorables per a un tractat ulterior.

La derrota de Lens el 1646 precipità els esdeveniments i el 1648 es firmà la pau a Münster (Pau de Westfàlia). En aquestes negociacions Haro posà en pràctica el que podia ser el seu axioma en política, segons el citat Comellas: guerres per separat i paus per separat. Per a això calia escollir els moments més favorables per a aconseguir acords amb l'enemic amb la menor pèrdua possible i quedar amb les mans lliures per a poder fer front a un altre. En aquest acord es consideraren, i s'aprovaren, qüestions de tipus econòmic: es reconegueren la llibertat de comerç entre Espanya i Holanda, i la navegació i el trànsit per les Índies. Amb aquesta potència naval, Holanda, després de dècades de conflicte armat es passava a temps de col·laboració. Contribuí a això l'inici de les hostilitats amb Portugal i la ulterior independència d'aquest país, juntament amb la seva colònia brasilera, la defensa de la qual havia generat molts problemes a la política del comte duc.

4. LA REBEL·LIÓ INDEPENDENTISTA DEL PRINCIPAT

Catalunya, ubicada a la Mediterrània occidental, comptava poc en el flux comercial europeu, orientat cap a l'Atlàntic. Per això els grans mercaders estaven més pendents de la insurrecció secessionista de Portugal, per la seva implicació en el comerç atlàntic americà. No obstant això, el gran potencial polític del Principat es basava en la seva posició estratègica entre dues potències, França i Espanya, que pretenien o defensaven l'hegemonia d'Europa.

Luis de Haro, a l'hora d'orientar la seva política en relació amb França, tingué un temps beneficiós per a aconseguir tractats favorables, amb esdeveniments com les morts del cardenal Richelieu i de Lluís XIII, la minoria d'edat de

51. J. H. ELLIOTT (1977), *La rebelión de los catalanes*, p. 462-463.

Lluís XIV sota la regència de la seva mare, Anna d'Àustria, les dificultats econòmiques i les revolucions socials i nobiliàries de la Fronda. A canvi, se li presentaren uns fets contraris. Uns eren de caràcter militar: les derrotes dels *tercios viejos* a Rocroi (1643) i a Lens (1647), el reconeixement de les pèrdues territorials de les Províncies Unides en el Tractat de Münster (1648) i la ulterior derrota de les Dunes (1658). Per altra banda, d'altres eren de caràcter econòmic: la progressiva decadència del port de Sevilla, clau en l'eix atlàntic, que comportava la progressiva pèrdua de remeses de plata i la generació de crèdit per al manteniment de la política de la monarquia hispànica. Cal tenir en compte la dada de l'organització territorial transferida pels Reis Catòlics i que s'havia anat modificant en diversos regnats per un centralisme castellà afavorit durant la privadesa d'Olivares. La seva idea era que, per a fer front a França, totes les parts de la monarquia hispànica (Castella, Catalunya, Portugal, Flandes i Nàpols) havien d'ajuntar els esforços per a desenvolupar una acció comuna en l'intent inútil de mantenir l'hegemonia europea. En aquest intent, segons els estudis de Domínguez Ortiz, Castella havia fet l'esforç més gran i arribà a l'extenuació per successius i prolongats anys d'abusos, pressió fiscal, lleves,⁵² amb la consegüent despoblació, i guerres interminables.

Quina era la situació catalana abans que Luis de Haro gaudís de la confiança règia? Domínguez Ortiz ens ofereix una visió de la Catalunya d'aquell temps: «No era una región rica ni poblada». Es podia censar en unes cinc-centes mil ànimes. «Su situación económica era estacionaria; no había conocido el auge de Castilla ni la fiebre producida por el comercio indiano. Casi toda su población era rural. Sólo tenía unas industrias modestas, artesanales».⁵³

A més, hi havia hagut una revolta dels pobres i desemparats per causa d'unes collites pèssimes que havien encarat el pa, s'havien apujat els impostos sobre els productes de primera necessitat, hi havia la prohibició de comerciar amb França i es mantenien les lleves i la presència en el territori dels exèrcits del rei, i els abusos que produïen. I a aquesta complexa situació s'hi sumaven les difícils relacions del

52. A. DOMÍNGUEZ ORTIZ (1974), «El ocaso de un imperio», a *El Antiguo Régimen: Los Reyes Católicos y los Austrias*, 2a ed., Madrid, Alfaguara i Alianza Universidad, cap. 18, p. 396-397, n. 4, resum de l'autor agafat d'una carta de D. Luis de Haro de l'AHN, «Consejos», sign. 4.430-I22, any 1646:

Por falta de organización adecuada el Estado encargaba el reclutamiento a unos sargentos mayores, que cobraban al entregar la gente, de cualquier calidad que fuera. Estos sargentos se dejaban cohechar, y sólo entraban en el sorteo los más pobres; si les tocaba la suerte procuraban huir, o buscaban como fuese cien ducados para pagar un sustituto, que solía ser un desertor de levadas anteriores. A los reclutas se les llevaba esposados al puerto de embarque; una vez en Cataluña, como nadie se ocupaba de ellos, desertaban para no morir de hambre, y a los pocos meses el ejército se había deshecho, por lo que nunca se formaban veteranos.

53. A. DOMÍNGUEZ ORTIZ (1974), *El Antiguo Régimen*, p. 388.

comte duc, que menyspreava els privilegis de Catalunya per les respostes que obtenia del Principat davant dels seus objectius en el problema bèl·lic amb França, que acabà sintetitzant-se en una frase escrita per Olivares al virrei Santa Coloma l'octubre del 1639 i citada per Elliott: «que lleve el diablo las constituciones y a quien las guardare también».⁵⁴

L'oposició, en aquesta tensa situació, es localitzava principalment a Barcelona i, més concretament, en l'aristocràcia i la seva oligarquia. A través dels seus portaveus, el braç militar, la Diputació i el govern municipal,⁵⁵ un determinat nombre de diputats convocaren els tres braços: l'eclesiàstic, el militar o noble i el real o de les viles, amb una àmplia representació de ciutadans honrats. Volien donar una resposta als abusos de l'exèrcit i a les exigències i acusacions provinents de la Corona, entre aquestes la del gravíssim assassinat del virrei Santa Coloma a la revolta dels segadors, durant el denominat Corpus de Sang, el 7 de juny de 1640. Per això el Principat organitzà la defensa militar enfront de la cort de Madrid i començà les negociacions amb França, a qui posteriorment sol·licità ajuda.

El conflicte armat havia esclatat. El 1640 s'inicià un atac reialista al front dels Vélez per Tortosa, atac que va ser frenat a Montjuïc. Aquesta situació es complicà encara més amb l'actuació de bandes populars contra els rics i les autoritats, cosa que desestabilitzava l'ordre social, i amb les rivalitats nobiliàries pel poder. El desordre s'estengué per tota la regió. Davant del desgovern, el 16 de gener de 1641 Catalunya, amb Pau Claris al capdavant,⁵⁶ es proclamà república independent sota la protecció de França. Dies després es canvià el protectorat per l'obediència al rei de França, el qual prometé respectar les constitucions i les lleis de la terra.⁵⁷

Però el problema és que Catalunya no era un compartiment estanc, sinó que s'englobava i es gestionava des de la política general que el comte duc d'Olivares portà endavant, sempre en el context general de l'enfrontament amb França: el problema de Nàpols i Sicília, les relacions més que tenses amb el duc de Bragança, Joan IV de Portugal, i la conspiració d'un sector dels *Grandes* d'Espanya contra el privat.

54. J. H. ELLIOTT (1977), *La rebelión de los catalanes*, p. 333, n. 79: ACA, «Generalitat», caixa 22, carta d'Olivares a Santa Coloma, 7 d'octubre de 1639.

55. J. H. ELLIOTT (1977), *La rebelión de los catalanes*, p. 145.

56. J. H. ELLIOTT (1977), *La rebelión de los catalanes*, p. 471: «Un hombre podría haber conseguido terminar con el desorden y dar al Principado el caudillaje firme que tanto necesitaba: Pau Claris. Pero Claris murió súbitamente el 27 de febrero de 1641, posiblemente envenenado por un agente de Madrid». Cita J. SANABRE (1956), *Acción de Francia en Cataluña (1640-1659)*, Barcelona, Librería J. Sala Badal, p. 139-140.

57. J. H. ELLIOTT (1977), *La rebelión de los catalanes*, p. 443-445. Cita J. SANABRE (1956), *Acción de Francia en Cataluña*, p. 99.

Un cop acordada la col·laboració francocatalana, les tropes franceses ocuparen el territori de Catalunya. En paraules de Joseph Pérez, la realitat va ser aquesta:

Las tropas francesas ocupaban las principales plazas fuertes y su comportamiento no era diferente al de los tercios castellanos antes de 1640. Tampoco los franceses se preocupaban mucho de respetar las constituciones. Cataluña se estaba convirtiendo en una colonia francesa, política y económicamente. A estos desengaños hay que añadir los trastornos que la guerra acarrea en los campos y las ciudades.⁵⁸

L'administració del país quedà en mans de la família Fontanella, digna de la confiança francesa. Joan Pere Fontanella fou nomenat conseller en cap. Aquest encimbellament portà renyines i descontentaments entre els partidaris de l'aliança amb França, i en el futur portà escissions i fraccions. Per altra banda, la promesa de França de mantenir les pròpies tropes s'incomplí i l'exèrcit francès, davant la falta de pagues, es comportà com un exèrcit d'ocupació i sol·licità diners i provisions a la Diputació i a les ciutats, cosa que provocà aixecaments antifrancesos, incitats pels partidaris de Castella. Després de la mort de Richelieu, Mazzarino, a partir del 1643, intensificà l'esforç militar a Itàlia més que a Catalunya, cosa que situà l'exèrcit francès a la defensiva i propicià l'avançament militar de les tropes de Felip IV, de nou des d'Aragó i Tortosa. El juliol del 1644, a Lleida, conquerida recentment, el rei Felip jurà respectar les constitucions catalanes. Contra aquesta ciutat es llançaren repetidament sense èxit les forces franceses: comandades primer pel comte de Harcourt el 1646, que aconseguí la rendició de Roses, fins aleshores inexpugnable, i per Condé el 1647. A poc a poc França anà perdent ascendent. La burgesia catalana s'adonà no tan sols del control polític de França sobre el Principat, sinó del progressiu domini dels mercaders del Llenguadoc i la Provença sobre el mercat català en la introducció de diverses mercaderies —sedes, vestidures, munició de guerra i gra— dels mercaders catalans. Les forces econòmiques del Principat havien de reconduir els tradicionals hàbits de comerç al Mediterrani i havien d'emprendre una reestructuració.⁵⁹ Josep Fontanella s'adonà d'aquest fet en el seu viatge a la Haia per a participar en la Conferència de Pau de Münster.⁶⁰ I va escriure el següent als seus coreligionaris de Barcelona:

58. J. PÉREZ (1982), «España moderna (1474-1700): aspectos políticos y sociales», a M. TUÑÓN DE LARA, *La frustración de un Imperio*, tom V, *Historia de España*, Barcelona, Labor, p. 221-259, esp. p. 236.

59. J. H. ELLIOTT (1977), *La rebelión de los catalanes*, p. 473-475.

60. J. H. ELLIOTT (1977), *La rebelión de los catalanes*, p. 475, cita J. SANABRE (1956), *Acción de Francia en Cataluña*, p. 354-355.

Mi visita a estas tierras quizás aproveche no sólo a la misión principal para la que he venido, sino también para promover el comercio en Cataluña, que es el único remedio para salir de la miseria en que nos hallamos, pues los holandeses al principio de la guerra se encontraban mucho más pobres y estropeados que nosotros, y con el comercio en poco tiempo se han transformado en la gente más rica y poderosa del mundo, y Cataluña tiene mucha mejor capacidad que esta tierra.

El ressorgiment de Catalunya residia a aprendre la lliçó dels holandesos. Mentrestant, les seqüeles de la guerra s'anaven apoderant de viles i ciutats, que veien la destrucció de les cases, i els camps es quedaven sense braços que els treballessin. Havien canviat un amo despòtic per un altre. En aquest ambient aparegué la pesta, que el 1651 s'havia estès per tot Catalunya. La sort de les armes canvià de signe i, sota el comandament del marquès de la Mortara i de Joan Josep d'Àustria, els exèrcits de Felip IV arribaren a Barcelona. L'assetjaren per terra i per mar amb una flota de setze bucs de guerra i vint-i-tres galeres. El terrible setge de Barcelona culminà el 13 d'octubre de 1652: Catalunya es reintegrava a la monarquia hispànica.⁶¹ Les accions militars continuaren a ambdós bàndols de la frontera, que es fixà en el Tractat dels Pirineus el 1659.

Felip IV es féu garant dels furs i concedí el perdó general.⁶² El rei nomenà virrei el seu fill bastard i donà l'aprovació a la classe dirigent del Principat: la seva política estaria orientada a guanyar-se la burgesia i esborrar tants anys de penúria i guerra civil. Catalunya es reintegrava als seus estats patrimonials, amb la pèrdua del Rosselló i de Cerdanya. El mateix rei reconeixia a Luis de Haro per carta:

Devo estar agradecido a Nuestro Señor (como lo procuro) pues de sola su poderosa mano hemos recibido tan gran bien, y agradecido a vos, porque es infalible que el celo, cuidado y afán con que havéis ejecutado mis órdenes y tratado de las disposiciones necesarias para conseguir el fin que deseábamos ha sido la única parte para llegar a él, y con vuestra ayuda he podido superar, no solo a los enemigos, sino a los temporales en la mar, al contagio en la tierra, y a las inquietudes domésticas en los pueblos de Andalucía.

Segons Elliott, una qüestió havia salvat la monarquia de la casa d'Àustria enfront de l'independentisme català: el provincialisme que manifestaren els diver-

61. C. SECO SERRANO (1958), *Cartas de Sor María*, carta del rei CCCXXXII, de 21 d'octubre de 1652: «Esta mañana a las seis, en Valsaín, llegó el duque de Alburquerque con cartas de don Juan, mi hijo, en que me da cuenta cómo a 13 de éste entraron mis armas en Barcelona, y que casi todo el principado de Cataluña está a mi obediencia».

62. J. H. ELLIOTT (1977), *La rebelión de los catalanes*, epíleg, p. 473.

sos components de la Corona d'Aragó, és a dir, aragonesos, catalans i valencians, que no acudiren mai en ajuda els uns dels altres, presentant un front unit, en diversos episodis històrics com ara la revolta de les germanies valencianes el 1520 o les aragoneses el 1591.⁶³

5. LES CONSPIRACIONS DELS PRIVILEGIATS CONTRA LA MONARQUIA ESPANYOLA

La conjuntura que travessava la monarquia hispànica es manifestà amb un esgotament dels recursos humans i materials de la Península, fet que produïa una sèrie de forces centrífugues de caràcter independentista. Hem parlat ja de Catalunya en el context de l'enfrontament entre Espanya i França. Altres conflictes perifèrics foren deguts a conspiracions nobiliàries sense cap tipus d'interès nacionalista, tot i que l'usaren com a pretext. A més a més, aquestes conspiracions i revoltes solien tenir el suport de tercers com França, Holanda, Anglaterra i Portugal en l'àmbit de la política global europea. Segons Elliott, a Espanya no arribà a existir una noblesa, com a França, on dirigí el moviment de la Fronda, que canalitzés el descontentament popular. Del temps dels Reis Catòlics a Felip II, els reis havien sotmès els seus nobles i havien aconseguit que l'obediència fos virtut.⁶⁴

Un d'aquests brots fou l'encapçalat a Andalusia per Gaspar Alonso Pérez de Guzmán, novè duc de Medina Sidonia, i Francisco Antonio de Guzmán y Zúñiga, sisè marquès d'Ayamonte, marquesat pobre i despoblat. Un dels historiadors que millor ha investigat aquesta aventura, Domínguez Ortiz, que ha estudiat aquests esdeveniments a partir de la investigació que es va fer en el seu temps per a conèixer els fets i penalitzar responsabilitats, manifesta que la idea sorgí del marquès, el qual arrossegà el duc.⁶⁵ Entre les diferents causes d'aquesta situació que la historiografia ha assenyalat, cal destacar la lluita per la independència de Portugal portada a terme pel duc de Bragança, Joan IV, la dona del qual, Luisa de Guzmán, era la germana del duc de Medina Sidonia. Aquesta situació despertà l'ambició d'aconseguir per als territoris andalusos el que pretenia Portugal, amb el suport d'altres

63. J. H. ELLIOTT (1973), «Derrota y supervivencia», a *La España imperial: 1469-1716*, p. 383.

64. J. H. ELLIOTT (1982), «El programa de Olivares y los movimientos de 1640», a Francisco TOMÁS Y VALIENTE *et al.*, *La España de Felipe IV*, Madrid, Espasa-Calpe, coll. «Historia de España», núm. 25, p. 509.

65. A. DOMÍNGUEZ ORTIZ (1961), «La conspiración del Duque de Medina Sidonia y el Marqués de Ayamonte», *Archivo Hispalense: Segunda Época*, núm. 106. Si bé aquest estudi s'ha consultat en la posterior recopilació de treballs de l'autor: A. DOMÍNGUEZ ORTIZ (1989), *Crisis y decadencia en la España de los Austrias*, 2a ed., Barcelona, Ariel.

membres de la noblesa oposats a la persona, el càrrec i la política duta a terme pel comte duc. En la investigació i l'aclariment d'aquest fet hi ha la labor desenvolupada per Don Luis, comissionat pel comte duc el 1641.

Així, doncs, el duc de Medina Sidonia, capità general del Mar Océano i de les costes d'Andalusia, pretenia arrencar diversos territoris d'Andalusia dels quals era senyor, per a convertir-los en una entitat independent. La labor d'Haro destaca en aquest succés, ja que aleshores encara no era el privat de la Corona, sinó un diplomàtic de la cort. El 3 de setembre partí cap a Sanlúcar. Per a aquesta missió fins i tot arribà a proveir-se d'un verí, a través de l'ambaixador de Florència, elaborat a la destil·leria del Buen Retiro, per si la necessitat l'obligava a utilitzar-lo.⁶⁶

Devia saber, un cop tingué notícies de les activitats conspiratives del duc de Medina Sidonia mitjançant els informes d'Antonio de Isasi, fins on arribaven les ramificacions nobiliàries de la conjura, i ordenà la detenció d'Ayamonte i el seu trasllat a la cort per a ser jutjat. El marquès d'Ayamonte es negà a comparèixer a Madrid.

El càstig fou desigual per al comte i per al marquès, quan, confessos, imploraren el perdó reial. El primer, pel seu alt rang i la seva fortuna, pagà al rei una sanció elevada, de dos-cents mil ducats, se'l privà de la capitania, se'l desterrà dels seus dominis andalusos i finalment fou encarcerat al castell de Coca.⁶⁷ El segon tingué pitjor sort, ja que li confiscaren els béns i fou condemnat a la pena capital. Aquesta pena màxima en principi fou suspesa, però en descobrir-se la conspiració el 1648 del duc d'Híjar a Aragó i per tal que la monarquia no fos culpada de tova davant de la traïció, Luis de Haro manà que l'execució es dugués a terme.⁶⁸ Per què fracassà aquesta conjura, a diferència de la de portuguesos i catalans? Hauríem de buscar-ne les causes en la falta de suport de la noblesa i les classes populars, en el descontentament social i en l'absència de l'ajut promès de la flota francoholandesa, en el que feren que el de Medina Sidonia desistís dels seus propòsits.

66. R. VALLADARES (1998), *La rebelión de Portugal (1640-1680)*, p. 44.

67. A. DOMÍNGUEZ ORTIZ (1961), «La conspiración del duque de Medina Sidonia», p. 142, explica la duresa de l'empresonament, si bé després va gaudir de llibertat i es va establir a Tudela de Duero i Valladolid, on va morir el 1646. No se li va permetre tornar a les seves terres d'Andalusia. A. DOMÍNGUEZ ORTIZ (1961), «La conspiración del duque de Medina Sidonia», p. 147: «La intercepción de sus poderosos parientes debió de servirle de mucho; sobre todo, cuando el nuevo valido, don Luis de Haro, determinó casar a su hija con el primogénito (luego X^o duque) Juan Gaspar»

68. A. DOMÍNGUEZ ORTIZ (1961), «La conspiración del duque de Medina Sidonia», p. 149-152. Se'l va condemnar a les pitjors penes en el cos i els béns (BN, ms. 722 i 19322, n. 61). La pena, permutada en principi per presó per a tota la vida a l'alcàsser de Segòvia, es va resoldre en la pena capital dos anys després, per a no donar una sensació d'estovament enfront dels traïdors, fet pel qual el mateix rei creia que l'anomenaven *el Justiciero*.

Una altra de les conspiracions nobiliàries fou l'encapçalada a l'Aragó pel duc d'Híjar, Rodrigo de Silva. Aquesta informació es troba en la documentació de l'arxiu de la casa d'Híjar, dins dels memorials elevats al rei d'exposició de serveis i de sol·licitud de revisió del procés. Tot això ha estat objecte d'estudi de Ramón Ezquerria Abadía.⁶⁹ Existí una antipatia mútua entre Híjar i Haro. Aquest darrer, conscient de les ambicions del duc d'Híjar i per tal d'allunyar-lo de la cort, li oferí el virregnat d'Aragó. El duc d'Híjar intentà unir-se amb altres *Grandes*, com els ducs de l'Infantado, Osuna, Montalto, Lemos i Oñate, i els proposà fer caure Luis de Haro, la creixent privadesa del qual l'allunyava d'ocupar el lloc que ell desitjava. El duc d'Oñate, el 1644, avisà Don Luis del complot. I aquest, amb diplomàcia, va convèncer el duc d'Híjar que ell no era privat, que el rei havia prescindit d'aquest càrrec. No obstant això, Luis de Haro, per tal d'evitar futurs enfrontaments, decretà el desterrament del duc d'Híjar a la localitat manxega de Villarrubia de los Ojos durant dinou mesos.

Aquestes intrigues nobiliàries per la privadesa derivaren en una complexa conspiració de més profunditat quan el mateix Híjar fou temptat per portuguesos i francesos. Aquests últims prometeren a Híjar que l'elevarien al tron d'un nou regne, el regne d'Aragó, a canvi que França rebés la Navarra espanyola, el Rosselló i la Cerdanya, consentint la separació d'aquestes de Catalunya, i Galícia passés a domini portuguès.

També hi havia la intenció de raptar la infanta Maria Teresa, descendent legítima del Rei Planeta, després de la mort del príncep Baltasar Carles per una infecció de verola el 1646, per a casar-la amb Lluís XIV. En aquest problema successori tingué l'origen la conspiració. Luis de Haro ho comunicà així al rei al desembre del 1646.⁷⁰ La conjura fou descoberta i la reacció de Felip IV no es féu esperar. El monarca fou categòric i signà les execucions de diversos dels nobles que es veieren immersos en la conspiració, les quals tingueren lloc a la Plaza Mayor de Madrid el 5 de desembre de 1648. Felip IV no volia una noblesa rebel, després del que havia succeït a l'Anglaterra republicana de Cromwell. El duc d'Híjar fou empresonat a perpetuïtat, ja que Don Luis de Haro es negà a signar la seva excarceració. Semblava una resposta personal al duel que van mantenir ambdós per la privadesa reial. Ezquerria Abadía descriu la gradació i la cronologia

69. R. EZQUERRA ABADÍA (1934), *La conspiración del duque de Híjar 1648*, Madrid, Imprenta y Encuadernación M. Borondo.

70. R. VALLADARES (1998), *La rebelión de Portugal (1640-1680)*, p. 96, n. 41: «La Monarquía Católica, a falta de real sucesión varonil, se halla en trance de pasar al dominio de príncipes no naturales o extraños. Es lance en el que va todo el caudal de España, cuando está la Monarquía tan a pique de pasarse o a príncipes austriacos (que, en la desdicha, fuera felicidad), o a franceses, totalmente extraños. Corre por parte de la Providencia la resolución más prudente».

de la conspiració, la qual va ser secundada per Pedro de Silva, marquès de la Sagra, i Carlos de Padilla, successor del malaguanyat comuner.⁷¹ En esclafar aquestes conjures de la perillosa noblesa, s'afirmaren el poder i la discreta privadesa de Luis de Haro sobre els seus competidors. Així, Felip IV defensà el privat per a demostrar la seva autoritat sobre els nobles.

6. LES REVOLTES DE SICÍLIA I NÀPOLS

Les possessions italianes de Felip IV a Itàlia, fonamentalment Nàpols i Sicília, aportaren importants recursos per als compromisos de la monarquia hispànica. Parker diu que l'esforç de Nàpols, per exemple, l'any 1641, arribà a la xifra de 9 milions de ducats i 14.500 soldats per combatre les revoltes de Catalunya i Portugal.⁷² Entre el 1647 i el 1648 les pluges abundants i les sequeres persistents van fer que els preus del pa i dels altres productes bàsics s'apugessin i un sector de la població abandonés el camp tot buscant l'empara de les ciutats, i això provocà aixecaments populars a Sicília i Nàpols. Es buscaren solucions com la de reduir un 15 % la mida de la peça de pa, però la revolta sorgí a Sicília el 23 de maig de 1647. Al principi de juny la revolta siciliana arribà a Nàpols i el 7 de juliol esclatà la revolta popular en gravar també la fruita amb la finalitat d'obtenir nous recursos davant de les exigències de Madrid.

La rebel·lió fou dirigida per Massanielo. Aquest personatge, organitzant una activitat lúdica en una festa de caràcter religiós, va tenir la capacitat d'unir vagabunds amb artesans i botiguers per a demanar l'abolició dels impostos sobre el consum amb les consignes populars «Visca el rei i mori el mal govern!» o «Sense gabella!, sense gabella!».⁷³

El virrei, el duc d'Arcos, es trobà amb problemes per haver enviat la flota i part de la força de terra a defensar la Llombardia i Espanya de la pressió francesa. Aviat es formaren milícies comunals contra els espanyols i la falta d'una resposta ràpida, amb la rebel·lió de Catalunya en el seu zenit, va fer que el problema italià

71. R. EZQUERRA ABADÍA (1934), *La conspiración del duque de Híjar 1648*; en els epílegs hi ha: la conspiració, p. 249; l'empresonament, p. 264; la confessió, p. 275; la declaració de Don Luis de Haro, p. 296; el turment, l'embargament de béns, l'empresonament i l'execució de Don Pedro i Don Carlos a la Plaza Mayor de Madrid el 5 de desembre de 1648.

72. G. PARKER (2006), «Los problemas de la monarquía 1643-1648», a G. PARKER, C. ÁLVAREZ DE TOLEDO, X. GIL, A. MARCOS, L. RIBOT i R. VALLADARES, *La crisis de la monarquía de Felipe IV*, Barcelona, Crítica, cap. 3, p. 105-140.

73. G. PARKER, C. ÁLVAREZ DE TOLEDO, X. GIL, A. MARCOS, L. RIBOT i R. VALLADARES (2006), *La crisis de la monarquía de Felipe IV*, p. 114-115, n. 15.

prengué cos. La revolta popular es transformà en rebel·lió militar i, amb el suport de França, Nàpols es convertí en república, seguint el model confederat d'Holanda, sota el govern del duc de Guisa.⁷⁴

Sor María de Ágreda seguí fil per randa el desenvolupament dels esdeveniments de Nàpols i al final de les seves àmplies cartes feia esment de les seves peticions al Totpoderós d'una felicitat solució al conflicte.⁷⁵ El monarca envià l'esquadra de la Mediterrània, dirigida per Joan Josep d'Àustria i que havia estat bloquejant Barcelona, a pacificar la zona. Aquesta acció militar en principi fracassà, però l'esquadra no es retirà de la badia de Nàpols, malgrat la presència naval francesa, emparada per l'artilleria dels castells sota control espanyol. El problema quedà tancat amb la firma del tractat de pau amb Holanda que el comte de Peñaranda negocià el 1648. Ara Espanya podia incrementar la seva capacitat tant davant de França a Catalunya, com contra la creada recentment República Reial de Nàpols. El mateix Felip, en aquest creuament permanent de cartes amb sor María, li ho comunicava des d'Aranjuez: «Como ayer recibí cartas de don Juan, mi hijo, de 8 y 11 de éste, con aviso de que el Lunes Santo resolvió acometer los puestos de los rebeldes de Nápoles y que con 3.000 hombres solos, fue Dios servido que venciese y en cuatro horas redujese a aquella ciudad a la antigua obediencia que siempre me ha tenido».⁷⁶

Felip IV combinà l'acció de les armes amb diferents concessions: «[...] perdón general, fin de la fiscalidad extraordinaria, nombramiento de napolitanos para cargos oficiales, igualdad de votos entre nobles y plebeyos, compensaciones por daños producidos por los bombardeos [...]». Recuperà l'autoritat sobre el territori el 5 d'abril de 1648, diumenge de Rams.⁷⁷ La pacificació i el control de Sicília per les tropes espanyoles arribaren al juny, mentre actuava com a virrei Joan Josep d'Àustria.

74. G. PARKER, C. ÁLVAREZ DE TOLEDO, X. GIL, A. MARCOS, L. RIBOT i R. VALLADARES (2006), *La crisis de la monarquía de Felipe IV*, p. 130. Així ho confirma el rei a la seva confident, sor María de Ágreda, en la carta CLXV, datada el 12 de febrer de 1648: «pero se ha hecho República, nombrando por Dux al duque de Guisa y sujetándose a la protección del Rey de Francia, cosas todas tan perjudiciales como se dejan considerar». Vegeu C. SECO SERRANO (1958), *Cartas de Sor María*, p. 139.

75. C. SECO SERRANO (1958), *Cartas de Sor María*, carta CXXIV, datada el 17 d'abril de 1648, p. 146: «De Nápoles deseo saber el estado que tiene, porque es lo que me ha dado más pena por lo que importa. Gobiérnelo todo el Altísimo y prospere a V. M. Besa la mano de V. M. su menor sierva».

76. C. SECO SERRANO (1958), *Cartas de Sor María*, carta CLXXV, de 28 d'abril de 1648, p. 147.

77. G. PARKER, C. ÁLVAREZ DE TOLEDO, X. GIL, A. MARCOS, L. RIBOT i R. VALLADARES (2006), *La crisis de la monarquía de Felipe IV*, p. 135.

7. LA SECESSIÓ DE PORTUGAL

La rebel·lió portuguesa arrencà, en temps d'Olivares, amb els esdeveniments d'Évora, que van consistir en l'inici d'un registre de propietats a càrrec dels jesuïtes de la universitat d'Évora. Els portuguesos pensaren que aquests registres no eren més que el presagi de nous impostos. La situació s'anà complicant amb el moviment segregacionista de Catalunya i la possibilitat d'una guerra d'independència entre espanyols i lusitans anà prenent cos. La multiplicitat de fronts que tenia oberts la monarquia hispànica feia impossible que centrés tots els seus efectius a avortar les esperances secessionistes de Portugal. La conspiració independentista fou dirigida per un sector de l'alta noblesa portuguesa: el dels *fidalgos*. Aquest moviment triomfà a Lisboa quan Felip IV concentrà les tropes a la frontera catalana i la capital lusitana estava desproveïda de contingents militars fidels al rei. El duc de Bragança, descendent de la casa d'Avis i casat amb Lluïsa de Guzmán, germana del duc de Medina Sidonia, fou proclamat rei Joan IV.

Per a l'empresa de reintegració de Portugal a la unitat peninsular, la monarquia hispànica tingué les mans lliures després de la firma de la Pau dels Pirineus (1659), en la qual França s'havia compromès a no ajudar Portugal. Segons l'opinió del professor Comellas, en aquest moment Luis de Haro hauria hagut de dedicar-se a la restauració interior del regne i deixar en pau els portuguesos,⁷⁸ però Luis de Haro i el mateix Felip IV opinaven que no es podien perdre aquells estats patrimonials que la Corona havia rebut en sagrada herència. Per altra banda, creia que aquesta empresa seria una tasca fàcil. En l'enfrontament hispanolusità s'estaven dirimint massa qüestions geoestratègiques: la possible reunificació comportava la permanència del domini espanyol sobre el Brasil i la unió d'interessos econòmics transatlàntics, que Anglaterra no estava disposada a consentir i, pel que es veié després, França tampoc, contravenint allò firmat a l'illa dels Faisans; per altra banda, Holanda, la tradicional enemiga dels Àustria, unia els seus interessos amb els d'Espanya i contribuïa amb la seva flota. De fet, anhelava una talassocràcia a l'Atlàntic en pugna amb Anglaterra. Així, doncs, cada potència intentava entaular les aliances més afins als seus interessos, de manera que finalment es dissenyà l'eix Portugal-Anglaterra-França enfront de l'eix Espanya-Holanda i, doncs, el conflicte s'internacionalitzà. El mateix Haro es posà al capdavant d'un exèrcit, tot i que era inexpert en qüestions militars, i patí una derrota enfront de les defenses d'Elvas el gener del 1659.⁷⁹

78. J. L. COMELLAS (1999), *Historia de España moderna y contemporánea*, Madrid, Rialp, p. 259.

79. A. DOMÍNGUEZ ORTIZ (1959), «España ante la paz de los Pirineos», *Hispania* (Madrid),

Els intents de reintegrar Portugal se succeïren durant diversos anys, del 1661 al 1663. El pla era el mateix que havia dissenyat el duc d'Alba en temps de Felip II, un segle abans. Sota el comandament de Joan Josep d'Àustria es concentrarien les tropes a la ratlla d'Extremadura i l'eix de l'atac aniria directament contra Lisboa. Espanya reconquerí Évora i Alcacer do Sal; no obstant això, Portugal aconseguí la victòria decisiva d'Ameixal, amb el suport de veterans de Cromwell i mercenaris de diverses nacionalitats. Però aquests fets sobrevisqueren a Don Luis de Haro, ja que el privat va morir al novembre del 1661.⁸⁰

8. LA REPÚBLICA DE CROMWELL I LA MONARQUIA HISPÀNICA

Un tema de gran interès és la posició d'Espanya davant la República de Cromwell i la labor de Luis de Haro pel que fa al cas. Malgrat que al principi el privat es considerà més a prop de les tesis realistes, de restauració de la monarquia Stuart, hagué de buscar una entesa amb els republicans a causa del comportament amistós que Carles I havia tingut amb Joan IV de Portugal. Totes les qüestions internacionals que el privat tractà en aquests anys estigueren relacionades d'una manera o altra amb Portugal. Luis de Haro aviat prengué una decisió en l'assumpte anglès. Aquesta reacció fou motivada per les pretensions angleses d'entrar en el comerç transatlàntic i, per consegüent, en la disputa territorial amb Espanya a Amèrica. Cal tenir en compte que en aquestes accions el privat actuà més com un portaveu del monarca que com un primer ministre amb capacitat de decisió total. Espanya mantenia diversos fronts oberts, com s'ha anat analitzant.

núm. 77. Treball publicat durant la celebració del tercer centenari de la Pau dels Pirineus i recopilat a A. DOMÍNGUEZ ORTIZ (1989), *Crisis y decadencia en la España de los Austrias*, p. 181:

Se pensó que la toma de Elvas podría ser una compensación [...] El ejército de socorro, mandado por el conde de Castañeda, salió de Lisboa y chocó con el sitiador; la pelea, larga y encarnizada, terminó con la retirada de los castellanos, que dejaron en el campo 4.000 bajas y toda la artillería. Haro tuvo la nobleza de reconocer que la victoria fue de los que combatieron con más alta moral.

80. R. A. STRADLING (1989), *Felipe IV y el Gobierno de España*, p. 417-418. Medina de las Torres, que s'havia convertit *de facto* en primer ministre a la mort de Don Luis de Haro, es va convertir en un defensor a ultrança de la pau, i insistí en successius memoràndums al rei en la ruïna física del camp castellà:

Lo peor de todo es el estado en que se encuentra la agricultura, la falta de cosechas, que es tan grande, que en Italia y España no se cultivan ni la mitad de los campos debido a la despoblación y a las privaciones. A menos que consigamos la paz, nos quedaremos sin gente, sin barcos y oficiales, sin fortalezas y municiones; en definitiva, sin medios con qué defendernos.

França, juntament amb la monarquia hispànica, era la principal potència del moment, i per això ambdues anhelaven una aliança amb Anglaterra, la tercera potència, amb una important presència en els mars i amb capacitat de desestabilitzar. Aquesta aliança es veia indispensable, ja fos sota la forma republicana, ja fos sota la monàrquica. Anglaterra necessitava un punt de suport en el continent i França oferia importants subsidis i vuit mil homes per a la conquesta de Dunkerque, plaça estratègica als Països Baixos espanyols. Per la seva banda, Espanya concedia ajuda per a la conquesta de Calais, però rebutjava tant poder comercial amb les Índies com el lliure exercici de culte en la qüestió religiosa; per a la diplomàcia espanyola del moment, aquesta intransigència religiosa estava per sobre de les doctrines de Maquiavel, de justificació dels mitjans per a la consecució d'un objectiu superior. La resposta de Cromwell fou la presa de Jamaica (1655), ja que els anglesos aconseguiren vèncer les defenses de La Española sense declaració prèvia de guerra. La flota britànica continuà interceptant vaixells espanyols i trencà el comerç espanyol, i el comandament de Blake causà greus danys a la flota *Tierra Firme* quan piratejava a prop de Cadis (setembre de 1656) i a l'any següent a la flota *Nueva España*, que s'havia refugiat a Santa Cruz de Tenerife. L'enfonsament econòmic va ser gran, ja que durant dos anys la Corona no percebé la tan anhelada plata que havia de finançar l'acció política, a l'ensem que Espanya quedà bloquejada i sense possibilitat de comunicació pel canal de la Mànega i els Països Baixos. La firma d'un tractat anglofrancès (1657) posà en un greu compromís el comerç espanyol, la llibertat de navegació i la pèrdua de Dunkerque. La Junta de Estado, dirigida per Haro, proposà la recerca de la pau, malgrat que el rei Felip es mostrava reticent a negociar. Però la illusió que una pau amb França i Anglaterra li permetés reduir l'obediència al duc de Bragança el portà a iniciar converses amb França⁸¹ i a concedir a Haro plens poders en les converses amb Mazzarino.

81. J. LYNCH (1975), *España bajo los Austrias*, vol. II, *España y América, 1598-1700*, 3a ed., Barcelona, Península, p. 170-173, esp. p. 172:

En lo que respecta a sus súbditos, desde la aristocracia al campesinado más pobre, habían dejado de creer desde hacía mucho tiempo que la guerra guardara alguna relación con sus intereses y habían perdido su vocación militar. Las campañas finales, incluso dentro de la Península, fueron combatidas por reclutas italianos y con mercenarios alemanes e irlandeses. La falta de dinero para pagar a estos diversos ejércitos era razón suficiente para la paz.

9. LA PAU DELS PIRINEUS

Luis de Haro, francòfob reconegut i servidor de la dinastia austríaca,⁸² veia perillar els interessos de la monarquia hispànica si Felip IV no tenia descendència masculina. En un principi els temors es dissimularen amb els naixements dels infants Felip Pròsper, príncep d'Astúries, i Tomàs Carles, si bé ambdós moriren en menys de dos anys. La por que Lluís XIV intentés ocupar el tron espanyol, pel parentesc, s'esfumà amb l'aparició d'un hereu, Carles, i això possibilitava l'aliança d'Espanya i França mitjançant el matrimoni del monarca francès amb una de les infantes espanyoles, Maria Teresa. El cardenal Mazarino havia calculat aquesta possibilitat en contactes anteriors, però el rei Felip mai no es doblegà a la possibilitat que els seus estats patrimonials, davant la falta d'un hereu, poguessin revertir en el seu nebot, Lluís XIV de França. Francesos i espanyols necessitaven la pau, però la sort militar era ambivalent, és a dir, en cas de victòria es pressionaria el contrari i en cas de derrota es buscava la negociació. Espanya havia tingut un venturós 1656, amb la recuperació de gran part de Catalunya, excepte el Rosselló, la victòria de Valenciennes, l'ocupació de places a Flandes i l'oferiment de Mazarino de no prestar ajuda a Portugal. En canvi, el 1658 portà la derrota de les Dunes. França i Espanya eren dues grans potències que es disputaven l'hegemonia continental i s'obstaculitzaven en els seus desitjos de domini.⁸³ Haro així ho havia manifestat a Joan Josep d'Àustria el setembre del 1657: «[...] ni esta corona tiene otro enemigo que la de Francia, ni la de Francia otro enemigo que nosotros. Esta ha de ser, como siempre ha sido, una disputa perpetua por ser las dos potencias mayores».⁸⁴ Les dues monarquies havien passat greus problemes, però la que semblava arribar en pitjors condicions era la hispana, segons Palacio Atard: «Los españoles, después de Westfalia, quedaron sencillamente anonadados [...] Toda la historia de España cambia a partir de esa fecha, y es ahora una historia lamentable: el lamentable reinado de la desmoralización, de las medianías y de la miseria».⁸⁵ Per a Jonathan I. Israel, el desprestigi que Espanya havia anat manifestant a Europa des del 1648 es posava de manifest amb «la pérdida de toda influen-

82. R. VALLADARES (2009), «Haro sin Mazarino», p. 350.

83. R. ALTAMIRA Y CREVEA (1913), *Historia de España y de la civilización española*, Barcelona, Herederos de Juan Gili, p. 166-167. Citat per R. J. VALLADARES RAMÍREZ (1989), «El Tratado de Paz de los Pirineos: una revisión historiográfica (1888-1988)», *Espacio, Tiempo y Forma: Serie IV* (Madrid, UNED), núm. 2.

84. R. VALLADARES (2009), «Haro sin Mazarino», p. 343. Carta d'Haro a Joan Josep d'Àustria a la Real Academia de la Historia (RAH), com documenta l'autor.

85. V. PALACIO ATARD (1987), *España en el s. XVII: Derrota, agotamiento y decadencia*, Madrid, Rialp, p. 96.

cia española dentro de Francia y en su perímetro; la consolidación del poder francés en Alsacia, Lorena y el corredor del Rin y a la postre, el aislamiento y la mutilación del poder español en los Países Bajos».⁸⁶

L'esgotament de recursos obligà la diplomàcia de la monarquia hispànica a cedir en el riu Bidasoa. Fou una honrosa transacció entre un vençut digne i un vencedor moderat.⁸⁷ Les converses entre Haro i Mazzarino, com a ministres plenipotenciaris, entre el setembre i el novembre del 1659, foren intenses i complexes i posaren les bases del futur tractat. Els francesos foren més moderats en qüestions territorials, com havien manifestat en converses preliminars en anys anteriors.⁸⁸ Però l'estiu del 1656, al Palacio del Buen Retiro, reunits Hugues de Lionne, mà dreta del cardenal Mazzarino, i Haro, les converses arribaren a un punt de duresa tal que ambdós parlamentaris amenaçaren d'aixecar-se de la taula. Així d'altiva era la seva postura. El mateix Lionne arribà a dir de Luis de Haro que estava obsedit a rememorar la política intimidatòria i paternalista de Carles V cap al seu país.

Un conjunt de clàusules feia referència a qüestions territorials: la monarquia hispànica lliurava a França territoris a Flandes, Luxemburg, Alsàcia, Lorena, el Rosselló i la Cerdanya. Es dibuixava així una frontera francoespanyola a les crestes divisòries de la serralada pirinenca.⁸⁹ Dunkerque, importantíssim port flamenç que controlava l'entrada del canal de la Mànega, quedava per a Anglaterra, i França retornava a la sobirania espanyola les darreres conquestes a Itàlia i al Franc Comtat i els ports gironins de Roses i Cadaqués. Una altra sèrie de clàusules atenien qüestions polítiques, com el tall de la comunicació del Franc Comtat amb Flandes, o l'obtenció de França del compromís de no intervenir en el problema independentista portuguès, que no fou respectat. A més a més, s'acordava el matrimoni entre el jove Lluís XIV i la infanta Maria Teresa, i que el Borbó

86. J. I. ISRAEL (2009), «España y Europa», *Pedralbes: Revista d'Història Moderna* (Barcelona, Universitat de Barcelona), núm. 29, p. 337.

87. A. DOMÍNGUEZ ORTIZ (1959), «España ante la paz de los Pirineos», p. 192-193. L'eminent historiador sevillà finalitza així la seva reflexió:

Felipe IV no comprendió que cada año más de guerra significaba una pérdida de la sustancia vital de Castilla superior a las ventajas territoriales que pudiera obtener el forcejeo político-militar. Se obstinó demasiado tiempo en mantener la herencia de su Casa y no comprendió que la conservación de ésta dependía, en último término, sólo de la capacidad de resistencia de Castilla, y que faltando ésta todo el edificio imperial se hundiría.

88. R. VALLADARES (2009), «Haro sin Mazarino», p. 351.

89. J. REGLÁ (1951), «El Tratado de los Pirineos de 1659. Negociaciones subsiguientes acerca de la delimitación fronteriza», *Hispania*, núm. XI, p. 104 i 123-124: «Solucionar el problema geopolítico de fronteras en el Midi, situándolas en las crestas divisorias de la cordillera pirenaica, aunque Francia en negociaciones posteriores reconocerá el enclave de Llivia».

renunciaria a qualsevol possible successió a la Corona espanyola i percebria a canvi un dot de cinc-cents mil escuts d'or. A la cort francesa hom suposava que, coneixent les complicacions econòmiques de Madrid, Espanya no podria fer front a aquesta obligació i per això la infanta podria seguir aspirant a l'herència de la monarquia catòlica,⁹⁰ com així succeí a la mort de Carles II el 1770.

Menys importància han tingut segons els textos escolars les clàusules comercials per les quals Espanya i els seus territoris colonials s'obriren a les importacions de mercaderies franceses, que, segons Domínguez Ortiz, es produïren també per la debilitat política i econòmica del país. Un altre element de discussió entre Mazzarino i Haro en les converses prèvies va ser la rehabilitació política i social de Condé, un dels principals enemics de la cort de París a la guerra interna de la Fronda i aliat de la Corona espanyola. Mazzarino estava disposat a retornar-li les propietats confiscades, però no els càrrecs, ni les funcions, ni les influències. Felip IV, a través de Don Luis, pretenia sacrificar fins i tot la comarca del Rosselló, sempre que deixés premiat el seu aliat. Aquesta restauració constituí una victòria personal d'Haro i significava introduir en el cor de l'etern enemic la vella quinta columna dels Àustria,⁹¹ ja que aquesta branca menor dels Borbó podia arribar a regnar en cas de diluir-se la major. L'empatia que Haro sentia pel príncep de Condé anava més enllà del pragmatisme polític i s'endinsava en l'alt respecte pel sentit de l'honor manifestat per Condé, un valor considerat de grau màxim per Don Luis.

En aquesta cimera es tractaren altres temes, com el futur d'Anglaterra i el possible restabliment de la monarquia a les illes. França i Espanya pugnaren per ser els primers, i per tant els únics, d'aliar-se amb la futura Anglaterra monàrquica de Carles II. Espanya, en un principi, es trobava en millor disposició per a aconseguir un acord amb Anglaterra, però dubtava entre aliar-se amb l'Anglaterra de Cromwell o apostar per la restauració monàrquica. Aquests assumptes no es discutiren al marge de l'opinió dels anglesos, ja que a l'illa dels Faisans se citaren representants d'ambdós corrents: el republicà Sir William Lockhart i el comte d'Arlington, representant dels interessos de Carles II. En l'assumpte anglès s'optà per esperar nous esdeveniments polítics, per això Carles II d'Anglaterra s'afanyà a ser present a l'illa dels Faisans el vespre que finalitzaven les converses entre França i Espanya. El representant dels interessos francesos, Mazzarino, sempre tractà de no parlar o de demorar el tema de la qüestió anglesa, i això féu que Luis de Haro sospités l'existència d'un possible acord entre França i la futura monarquia angle-

90. M. FERNÁNDEZ ÁLVAREZ (1982), «El fracaso de la hegemonía española en Europa», a Francisco TOMÁS Y VALIENTE *et al.*, *La España de Felipe IV*, Madrid, Espasa-Calpe, col·l. «Historia de España», núm. 25, cap. V, p. 772-774.

91. R. VALLADARES (2009), «Haro sin Mazarino», p. 344.

sa reconstituïda. No obstant això, tenia clar que per davant del tema anglès hi havia la negociació de pau amb França i la conquesta de Portugal. La continuïtat de la República Anglesa, o la restauració monàrquica, era un tema secundari per als interessos espanyols i podia esperar. Així ho féu saber el privat al monarca Felip IV emfasitzant la importància de la qüestió portuguesa.

El lloc exacte de la firma fou l'illa dels Faisans, a la desembocadura del riu Bidasoa (Guipúscoa), el 6 de juny de 1659. Allí es travaren amb tota la grandiositat i la pompa del Barroc les dues corones, cosa que quedà reflectida per a la posteritat en diversos gravats i pintures. Per altra banda, a Sant Joan Lohitzune es dugueren a terme les esposalles de Lluís XIV i la infanta Maria Teresa. L'autèntic artífex del relatiu èxit diplomàtic que això significà per a Espanya fou Luis de Haro, des d'una posició de debilitat: havia transformat una derrota en una reconciliació entre les dues monarquies. Per això, amb bastant mereixement, rebé el títol de *Príncep de la Pau*. Però no totes les opinions són concordants: Manuel Fernández Álvarez creu que el temps escollit no fou l'oportú. Després de la victòria de Valencienes el 1656, Espanya no tingué consciència de l'oportunitat del moment per a negociar de manera avantatjosa amb els trumfos a les mans. Tres anys més tard, Anglaterra s'havia inclinat per França i provocava la derrota de les Dunes, la pèrdua de Dunkerque, la derrota d'Elvas i el setge sobre Bèlgica a través de la Lliga del Rin.⁹² Dels cent vint-i-quatre articles del Tractat, fracassaren els relatius a mantenir una pau duradora, però la frontera dels Pirineus ha romàs en el temps com «la decana de las fronteras de Europa».⁹³

La pèrdua definitiva del Rosselló, no obstant això, ha quedat per a la memòria històrica com el cigró que molesta a la sabata quan es camina. La diplomàcia espanyola semblava desoir el disgust produït en el Consell d'Aragó davant d'aquesta renúncia, però aquest territori no era tan primordial davant de l'anhel de pau, ja que era el refugi i l'asil de fugitius del Principat contra els Àustria, també s'havia anat poblant de francesos i al vessant sud continuaven els enfrontaments.⁹⁴ Amb el despertament de la cultura catalana durant el Romanticisme del segle XIX aparegué la reivindicació nacionalista de la unificació de la pàtria catalana, que havia estat mutilada per la Pau dels Pirineus, i durant la Segona República s'impulsà la viabilitat d'una Catalunya nacional.⁹⁵

92. M. FERNÁNDEZ ÁLVAREZ (1982), «El fracaso de la hegemonía española en Europa», p. 779-780.

93. A. DOMÍNGUEZ ORTIZ (1959), «España ante la paz de los Pirineos», p. 157.

94. A. DOMÍNGUEZ ORTIZ (1989), *Crisis y decadencia de la España de los Austrias*, Barcelona, Ariel, p. 192.

95. R. J. VALLADARES RAMÍREZ (1989), «El Tratado de Paz de los Pirineos: una revisión historiográfica (1888-1988)», p. 135.

En la persona de Don Luis Méndez de Haro y Guzmán havien concorregut, segons paraules de Felip IV plasmades en el document del Tractat dels Pirineus, «las prerrogativas de mi primera confianza, la calidad, prudencia y experiencia, zelo y amor de mi servicio».⁹⁶ El seu retorn a Madrid des de la frontera fou triomfal, i així es recordava deu anys després que el poble, amb la seva presència al carter, hagués enaltit el privat.⁹⁷ La rellevància que la seva figura tingué a França, possiblement poc temps després de firmar-se la Pau, s'observa en diferents gravats d'ell que es dugueren amb la llegenda següent: «Premier Ministre d'État» del rei d'Espanya.⁹⁸ Don Luis, que sempre s'havia distingit per ser una persona mesurada i que havia fugit dels oripells i la pompa dels seus antecessors en la privadesa, quedà immortalitzat per a la posterioritat en la iconografia que suscità la firma del Tractat dels Pirineus. El d'Haro se situa entre el rei Felip IV i la infanta Maria Teresa d'Àustria, en perfecta simetria amb l'estampa conformada per les imatges de Lluís XIV, Mazarino i Anna d'Àustria.⁹⁹

Els esdeveniments posteriors al 1661 s'encarregaren de manifestar una nova concepció de govern, per sobre de la pau firmada. Amb la desaparició de Mazarino a França i Haro a Espanya, la institució de privat sembla que s'extingí, ja que Lluís XIV, malgrat la seva joventut, va manejar tots els ressorts de l'Estat, i Felip IV, potser per falta de candidats i per la insolència del seu nebot Lluís XIV, exercí d'únic governador de la seva monarquia.¹⁰⁰

96. F. TOMÁS Y VALIENTE (1982), *Los validos en la monarquía española del siglo XVII*, p. 111 i 174-175, on s'esmenta l'apèndix IX.

97. R. VALLADARES (2009), «Haro sin Mazarino», p. 344 i la nota explicativa 7: «fue tan grande el concurso que excedió aquel del señor don Luis su padre cuando volvió de las paces con Francia», descrit per Mme. d'Alnoy.

98. Buenaventura BASSEGODA, «Los retratos de Don Luis Méndez de Haro», *Locus Amoenus*, núm. 6 (2002-2003), p. 305-326. En òval, bust lleugerament cap a l'esquerra, vestit amb armadura i banda de general. Al peu es llegeix la inscripció: «Dom Louis d'Harro, Connestable Hereditaire du Royaume de Castille Duc et Premier Ministre d'Etat de sa Majesté Catholique, apres plusieurs Conferences qu'il a eues avec le Cardinal Mazarini en l'Isle de l'hospital ont conclu et signé la Paix Generale et le Mariage du Roy avec l'Infante d'Espagne le 7e novembre 1659». Existeix un cert nombre de gravats realitzats a l'empara de la repercussió que va tenir a París la firma del Tractat. Cal també destacar el realitzat per Nicolás de Larmessin el 1660.

99. Pintura a l'oli sobre tela de Jacques LAUMOSNIER (s. XVII), «Entrevue de Louis XIV de France et de Philippe IV d'Espagne dans l'Île des Faisans en 1659. On distingue la fille de Philippe IV, future reine de France, derrière lui». Quadre de 89,1 x 130 cm. Museu de Le Mans.

100. R. VALLADARES (2009), «Haro sin Mazarino», p. 379-380.